

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИ ШАХСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК – ПЕДАГОГИК АСПЕКТИ

*Тошкент КИМЁ халқаро университет
Самарканд филиали 2-Босқич
магистранти
Уралбаева Дилноза Ғофуржон қизи*

Аннотация Мақолада бошланғич синф ўқитувчиларининг шахсий компитентлиги, чуқур билим кераклигига қарамасдан ўқитувчининг педагогик фаолияти учун муҳим профессионал жиҳатдан аҳамиятли шахсий сифатлари очиб берилган.

Таянч иборалар: шахс, фаолият, мактаб, дифференциал даража, педагогик фаолият, лингвистик хусусият, хулқ.

Фаолият-тарбиялаш ва ўқитиш- кенг маънода алоқа қилиш билан сингиб кетган. Шундай қилиб педагогик фаолият –бу ўқитувчининг ўзини тутиши, унинг жараёнида талабалар билан муносабатлари намоян бўлади, ўзгартирилади ва ривожланади. Шунинг учун, педагогик профессионалликнинг фаолият билан боғлиқ хусусияти билан бир қаторда унинг мазмунини очишда шахсий жиҳат алоҳида аҳамият касб этади, чунки ўқитувчининг шахсияти мураккаб, бой бўлгани учун, у педагогик фаолиятини белгилайди ва шунинг учун уни кейингиларнинг унумдорлигини пасайтириб бўлмайди. Бундан ташқари, педагогик профессионалликнинг шахсий дунёқарашини ривожлантириш, айниқса истиқболли ўқитувчининг ўзини-ўзи кадрлаши ва ижодий ўзини-ўзи англаши, педагогик ишнинг индивидуал ўзига хослиги муҳим аҳамиятга эга. Бу ўқитувчининг мавжуд касбий тажрибани янги ёндашувлар, маънолар, мазмун ва технологиялар билан бойитишга тайёрлигининг потенциал шартидир.

Педагогик профессионалликнинг асосий таркибий қисми – ўқитувчи шахсининг профессионаллиги-психологик ва педагогик фанда кўриб чиқилган ривожланиш параметрлари нуқтаи назаридан ўқитувчининг шахси тўғрисидаги бир қатор фикрлар асосида амалга оширилди.

Бошланғич синф ўқитувчиларнинг педагогик ишдаги рўлини белгилайдиган ғоя янгилик эмас. Бу тарихан камолотга етди ва ўтмишдаги кўплаб мутаффақир ва педагог шахсларнинг асарларида кўриб чиқилиб, асосан ўқитувчининг шахсий хусусиятлари ва фазилатларига талабларни очиб беради, бу ўқитувчилик касбининг стандартларига мос келади ва ўқитишда муваффақият ва самарадорликни таъминлайди. Мустақил тадқиқот муаммоси сифатида уларни ўргатиш, тузиш, таснифлаш ва ийерархизатсия қилиш П.Ф. Коптерева,

М.Д.Левитованинг ёзувларида, дидактология ва педагогика ғояларининг бевосита таъсири остида педагогик ишнинг биринчи профессионал моделларида бошланади. Муайян турғунлик давридан кейин янгиланган гуманистик парадигмалар асосида бошланғич синф ўқитувчисининг шахсий муаммоси ўрганилмоқда. Бу йўналиш Ф.Н.Гоноболдин, И.А.Зязуна, Н.Б. Кузмина, В.О. Сластенин, А.И. Шербакова, кейинроқ А.К. Маркава, Л.М.Митина, С.В. Кондратийев, В.А. Семишенко ва бошқалар асарларида ўз аксини топган. Умуман олганда, замонавий илмий асарларда бошланғич синф ўқитувчисининг шахси педагогик ишнинг марказий ҳал қилувчи омили сифатида қаралади.

Бирок, ички ва хорижий шахсият назарияларининг фаол ривожланиши, методологиянинг амалий қўллаш ва шахсга йўналтирилган педагогиканинг таъсири остида ўқитувчининг шахсияти муаммосига қарашлар тизими унинг педагогик фаолиятининг шахсийлаштирилган асоси сифатида аҳамиятидан ўзига хослигини, ўзига хослигини аниқлашга қадар ҳам сезиларли даражада ривожланади. Ўқитувчи-тарбиячи шахсини ривожлантиришнинг касбий ва универсал хусусиятларини ўқитувчи шахсининг касбий маҳоратининг моҳиятини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Улар ҳодисани таҳлил қилишнинг қуйидаги асосий ёндашувлари ва даражалари нуқтаи назаридан ҳисобга оладиган мураккаб яхлит тизимни таклиф қиладилар: норматив–рўл шахсият фарқланади. (дифференциал-типологик ва дифференциал даражада бўлиниш, субъектив). Бундан ташқари бир қатор атамалар ва тушунчаларда акс эттирилган индивидуал интегратив ҳодисалар орқали шахсни ўрганишда мавжуд тенденцияларни ҳисобга олиш зарур деб ҳисоблаймиз. Гарчи уларнинг аниқ ва мантикий уйғун таснифи ҳали таклиф қилинмаган бўлса-да, аммо бу ҳодисаларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг шартлари ва шаклланишининг натижалари ҳисобланади.

Функционал рол методологиясига асосланган ижтимоий шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда, бошланғич мактаб ўқитувчиларининг шахсиятининг профессионаллик қуйи тизими кенг маънода педагогик иш мавзусининг хусусиятлари ва хусусиятларига оид тартибга солувчи талабларни ўз ичига олади. Бу шахснинг, унинг касбий ва шахсий фазилатларининг мавжуд талабларига мувофиқлиги (номувофиқлиги) ўқитувчи-ўқитувчининг ижтимоий касбий рўлини бажаришда чиқилади. А.В.Петровскийнинг шахсияти, ҳар қандай шахс каби, шахснинг ижтимоий сифати бўлиб, у инсониятнинг универсал ривожланишининг асосини ташкил этувчи хусусиятлар ва хусусиятлар орқали ўзини намоён қилади.

И.Д.Лушниковнинг сўзларига кўра, ўқитувчининг шахси-бу шахснинг касбий сифати, касбий маҳорат эса шахсга хос хусусиятдир, у касбий аҳамиятли хусусиятлари орқали намоён бўлади. Н.В.Кузмина, Б.Ю. Кричевский, Б.Тонконг,

В.М.Розумовичнинг психологик-педагогик маҳоратнинг энг муваффақиятли ривожланиши мотивларнинг ташқи стимулларга мос келиши билан амалга оширилади. Булар жамоани демократик бошқариш ва ижодий микроиклимни яратишни ўз ичига олади. Илғор технологиялардан фойдаланиш ва профессор ўқитувчилар аъзоларининг ютуқлари, ўқитувчи ва ўқитувчиларнинг мукофотлар ва эришган натижалар учун мукофотлар билан тақдирлаш, ижодий гуруҳларда ишлашда иштирок этганлик учун бонус, услубий тадбирларни тайёрлаш ва ўтказиш, талабаларнинг фан олимпиадаларида яхши чиқишлари, муносабатларида қатнашишлари ва ҳоказо. Ушбу имтиёзларнинг мукаммал бўлиниши ва ҳар бир ўқитувчининг максимал фойда ва фойда билан ижодий ишлаш имкониятига эга бўлишини таъминлаш учун бир қатор шартлар зарур:

а) Турли мактабларда ишлайдиган ўқитувчилар тахминан бир хил моддий-техник таъминотга, қулай ижтимоий ва яшаш шароитларига, бўш вақтини ўтказиш учун бир хил имкониятларга эга бўлиши керак;

б) Мартаба ривожланиш истикболлари шахсий касбий потенциалга ҳам боғлиқ бўлиши керак.

Аниқланишича фанга яхши тайёр ўқитувчилар, педагогик фаолиятининг коммуникатив соҳасида қийинчиликка дуч келишади. Бундан келиб чиқадики, ўқитувчилар касбий фаолиятидаги бу соҳага биринчи ўринда психологик ёрдам ва қўллаб қувватлаш етишмайди.

Мазмунига кўра мураккаб ва жараён динамикасига кўра педагогик фаолият ўқитувчидан такомиллаштириш мақсадида уни чуқур англаб олишини талаб этади. Шунга кўра педагог тафаккурининг касб аҳамиятига эга бўлган хусусиятларининг шаклланиши ва ривожланиши педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида долзарб масала ҳисобланади.

Замонавий ўқитувчи ўзининг тўб маъносига кўра самарали меҳнат қила оладики, қачонки педагогик психологиянинг иккита тараққий этган йўналишини ўзининг фаолиятида эътиборга олса: касбий мулоҳазада ва мулоқотда қўлланиладиган (М.М.Бахтин, А.А. Бодалов, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясишев, В.Д. Садриков, А.В. Брушлинский, А.А.Реан, И.С. Якиманская ва б.) таълим ва тарбия инноватсион технологиялари (В.В.Рубсов, А.М.Матюшкин, Л.М. Фридман, А.А. Вербитский, Л.В. Путляева, Л.М. Митина ва б.) ва шахсни ривожлантирувчи стратегиялар. Ю.Н.Кулюткин ва Г.С.Сухобскаянинг педагогик мулоҳазани тадқиқ қилиш ва шакллантириш билан боғлиқ турли муаммолар ечимдаги ҳиссасини баҳолаш қийин. Улар ўқитувчи тафаккурини фаолиятнинг конкрет ҳолатларида педагогик ғояларни ишлата олиш “қобилияти” сифатида конкрет ҳодисада унинг умумий педагогик маъносини “кўра олиш” кўникмаси сифатида таърифланди. Уларнинг фикрича мулоҳаза ўқитувчи фаолиятининг барча босқичларида зарур: мақсадларни англаб олишида, муаммоли вазиятни таҳлил

қилишда, масалани ечишда. Тадқиқ қилинаётган муаммони ечишда улар ҳиссасининг қиймати айланмага психологик- педагогик тафаккурнинг туб маъносини аниқлаш учун қуйидаги муҳим тушунчаларни киритишдан иборат: муаммони ечишда ийерархиялашган мулоҳаза жараёнининг иярхеси ва тармоқланиш. Бунда улар томонидан педагогик мақсадлар ва масалалар таксономиясига янги ёндашишлар аниқланади.

Бундай умумқабул қилинган ёндашиш асосида педагогик тафаккурни субъёектга педагогик вазиятнинг туб маъносини тушунишига ва унинг мақсади йўналтирилган айлантирилишига кўра ўзининг педагогик ҳаракатларини ташкил этишда касбий тафаккур кўриниши сифатида тушунтириш мумкин. Бироқ педагогик тафаккур моҳиятини англашда бошқа қарашлар ҳам мавжуд. Мисол учун, В.Е.Тамарин ва Д.С.Яковлев педагогик тафаккурни умумий кўринишида тарбия фаолияти моҳиятига одекват бўлган спитсиани йўналишига эга ақлнинг алоҳида қисми деб таҳрирлайди. Бу ҳолатда педагог касбий тафаккурининг умумий кўриниши фақатгина унинг бир соҳасигина ишлашига тенглаштирилади.

Д.В. Вилкеев фикрига кўра педагогик мулоҳаза, тафаккур педагог-олимлар ва ўқитувчиларнинг ўзига хос ақлий фаолияти мавжуд бўлиб, улар жараёнида ижтимоий функтсиялар сифатида таълим ва тарбия ҳодисаларини ва ижодий ўзгаришларни психикасида акс эттириш амалга оширилади; шунингдек, педагогиканинг субъёектив қурилиши тарбия ва таълимнинг ижтимоий мақсадларига мувофиқ жараён;

Шундай қилиб, бошланғич синф ўқитувчилари учун мактабгача ёшдаги тарбияланувчисининг психологиясини чуқур ўрганиш жуда муҳимдир. Боланинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш самарадорлиги ўқитувчини ўзининг дарс “кўринишини” яратишда унинг психофизиологик ёш қобилиятини қай даражада ҳисобга олишига боғлиқдир.

Болаларнинг ушбу ижтимоий ва лингвистик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ўқитувчи бу ёшдаги болалар жуда ҳимоясиз эканлигини билиши керак, шунинг учун улар қийин вазиятдан чиқиб олиши учун учун далда, рағбат керак, аммо қаттиқ танқид ўрганишга бўлган мотиватсиясини йўқ бўлишига сабаб бўлиб, ҳақиқий зарар қилиши мумкин.

Олти ёшли болалар яхши ривожланган рақобат руҳига эга ва шунинг учун ғалаба қозониш ва биринчи бўлиш истаги ҳамма нарсадан устун туриши мумкин. Ушбу болалар билиш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчи айниқса: уларга қилинган ишдан завқланишни таъминлаш керак (таълим жараёнидан ҳам, тозаликка эътибор қилишдан ва овқатланишдан ҳам, чунки бола завқ олишни истади, ўқитувчи ва ота-онаси эса тиришқоқлик ва катта сабр билан бола олаётган завқни “таълим завқи” га айлантириши керак бўлади)

Ўқитувчи шуни эсда тутиши керакки, бу ёшда болалар жуда юқори маҳсулдорликка эга, аммо ишлаш сифати паст (бажарилган ишнинг сифатига эътибор бериш керак, натижада ўз ишидан ғурурланиш кучаяди), шунингдек, яратиш истагини қўллаб-қувватлаш - яшаш, чизиш, қўшиқ айтиш, рақсга тушиш, ранг бериш, композитсия қилиш, тўқиш (болалар қўллаб-қувватланишини ҳис қилишлари ва катталарнинг муносиб баҳосини ола олиши муҳимдир, бу яратиш учун тўғри ёки нотўғри усуллар йўқ эканлигини, улар буни тушунганларини англатади), бу эса келажакда муаллиф сифатида ўзини намоён қилиши, кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ўқитувчи болаларнинг ўйин иштиёқидан фойдаланиши керак (олти ёшли болалар учун ўйин етакчи фаолият бўлиб қолмоқда), шеърлар ўқиш, топишмоқларни топиш, чунки бу уларга завқ олиб келади, ва бундан ташқари, ўқитилади (ўйин орқали ўрганиш китоблардан фойдаланишдан кўра кўпроқ самара беради). Ҳозирги биринчи синф ўқувчилари - 7 ва 8 ёшли болалар ва ўқитувчилар кўпинча уларнинг руҳиятидаги фарқларни сезмайдилар, буни принципаал ҳодиса сифатида ҳисобга олмайдилар, бу эса ўз навбатида болаларнинг руҳий саломатлигининг бузилишига олиб келади.

Тан олиш муҳимдирки, етти ёшли биринчи синф ўқувчисини ривожланиш даражаси жиҳатидан мактабгача тарбиячи бўлиб қолади ва у учун ўқувчи сифатидаги ўрни ҳалигача фаолиятининг номаълум соҳаси бўлиб қолади. Хулоса шундан иборатки О.Я Савченко таъкидлаганидек, “бошланғич мактабда ўқиш босқисчи бола ҳаётидаги энг муҳим даврлардан: уни қандай яшаб ўтказса, унинг ўзини ўзи англашга бўлган интилишларини мактаб билан қандай боғлаши ва мактабнинг талабларини қандай қабул қилишига кўп нарса боғлиқ...ъъ. Буларнинг барчаси бола ҳаётининг истикболини, мактаб муваффақиятини ва келажак ҳаётини белгилайди. Шу билан бирга, боланинг интеллектуал, ирода фазилатлари, характер хусусиятларининг ривожланиши, унинг жамиятдаги ролини ҳам белгилайди. Бошланғич мактаб ўқитувчисининг таъсири бундай ҳолларда ўқувчи ҳаётини қайта баҳолаш қийин. Ўзнинг бола тақдиридаги роли ва аҳамиятини англаш, у ҳақида кўпроқ билиш учун махсус йўналиш (рағбат) яратади.

Адабиётлар рўйхати

1. Зарипов К.З. Педагогическая диагностика в системе непрерывного повышения квалификации учителей: Методические рекомендации Под. Ред. А.Е. Марона. – Л: НИИ ООВ АПН СССР. 1989. –39 с.
2. Йўлдошев Ж.Ғ. Малака оширишнинг назарий ва методологик асослари. – Тошкент: «Ўқитувчи». – 1998. –208 б.

3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: Учебное пособие. – М., 2005.
4. Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Педагог: профессия и личность. – Ростовна-Дону, 1997. – 144 с.

